

Комаринська Ю. Б. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1747-1816>

Психолого-криміналістична характеристика особи потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством

На підставі результатів аналізу наукових досліджень і публікацій, вивчення матеріалів моніторингу стану нормативно-правового забезпечення реагування та протидії виявам домашнього насильства, матеріалів слідчої та судової практики доведено актуальність питання забезпечення своєчасного й ефективного розслідування як фактів домашнього насильства, так і кримінальних правопорушень, пов'язаних з ним. **Метою** статті є визначення умов формування психологічних поведінкових особливостей жертви домашнього насильства як передумови встановлення причинно-наслідкових зв'язків, обрання слідчим оптимальної тактики отримання криміналістично значущої інформації під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень вказаної категорії. **Методологічною основою** статті є загальнонаукові методи пізнання, такі як аналіз, синтез, дедукція та моделювання, що дало змогу встановити відповідні причинно-наслідкові зв'язки. Використання індукційного методу дозволило встановити повторювальний характер подій. Спеціально-юридичний метод сприяв опису правових явищ, обґрунтуванню законності поведінки суб'єктів правопорушення та групування моделей поведінки жертви. У дослідженні здійснено аналіз психологічних характеристик особи потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством, що слугувало підґрунтям для визначення криміналістичної класифікації вказаного виду кримінальних правопорушень. **Наукова новизна** полягає в тому, що в статті проаналізовано психолого-криміналістичні особливості потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством, на підставі чого запропоновано криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень цієї категорії. **Висновки.** Практична значущість статті полягає в тому, що узагальнення поведінкових особливостей потерпілого від домашнього насильства дає змогу здійснити криміналістичну класифікацію, яка слугуватиме основою обрання алгоритму дій слідчого для отримання вербальної інформації під час досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне правопорушення; домашнє насильство; криміналістична класифікація; особа потерпілого; розслідування.

Вступ

Домашнє насильство є глобальною проблемою, що наявна в усіх культурах і громадах. Злочинці або жертви домашнього насильства можуть бути представниками різних верств суспільства, належати до різних вікових, етнічних груп, мати різний рівень доходів або освіти. Жертви домашнього насильства можуть відчувати різні види насильства, включаючи психофізичне насильство та контроль за насильством. На види домашнього насильства, з якими стикаються жертви, зазвичай впливають період спільного проживання в шлюбі та рівень освіти (Nanda Rizki, Rakhmita, & Haiyun, Nisa, 2019).

На сьогодні можна констатувати значні досягнення в питаннях протидії домашньому насильству. Ідеться, зокрема, про прийняття на законодавчому рівні нормативно-правових актів з урахуванням положень Стамбульської Конвенції, криміналізацію домашнього насильства в більшості країн, розроблення алгоритмів дій правоохоронних органів, створення різноманітних інтернет-платформ і гарячих ліній для допомоги жертвам домашнього насильства, залучення до інформування популярних представників суспільства тощо. Зазначене дає змогу стверджувати, що

ми перебуваємо на початку складного шляху формування дієвих механізмів, спрямованих на мінімізацію виявів домашнього насильства й наслідків його застосування. Водночас на сучасному етапі потребують вирішення чимало актуальних питань, таких як відсутність належної теоретичної бази, латентність кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством (причому приховування справжніх подій і мотивів відбувається з боку як потерпілих осіб, так і представників правоохоронних органів), ставлення суспільства до цієї проблеми як до особистої справи членів сім'ї, відсутність науково обґрунтованих методик, а отже, рекомендацій з тактики проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення умов формування психологічних поведінкових особливостей жертви домашнього насильства та встановлення на підставі цього причинно-наслідкових зв'язків, особливостей поведінки жертви домашнього насильства під час конфліктної ситуації та після вчинення злочинцем кримінальних дій. Групування та узагальнення психологічних характе-

ристик особи потерпілого в кримінальних правопорушення дозволять провести криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Виклад основного матеріалу

Аналіз наукових досліджень і публікацій, вивчення матеріалів моніторингу стану нормативно-правового забезпечення реагування та протидії виявам домашнього насильства різноманітних громадських організацій країн, що мають значні здобутки в цьому напрямі, матеріалів слідчої та судової практики, публікацій у засобах масової інформації дає змогу констатувати актуальність питання забезпечення своєчасного й ефективного розслідування як фактів домашнього насильства, так і кримінальних правопорушень, пов'язаних із ним.

Проблеми запобігання та протидії домашньому насильству досліджували такі вчені, як Н. М. Ахтирська, А. Б. Блага, О. В. Бойко, Т. Р. Гуменникова, М. В. Євсюкова, М. О. Качинська, Н. В. Коломоєць, Т. П. Матюшкова, А. С. Метіль, С. О. Павлиш, Г. О. Христова, О. А. Шаповалова й інші (Pchelina, 2020, p. 329).

Окремі аспекти криміналістичного характеру щодо розслідування випадків домашнього насильства висвітлили у своїх працях Т. В. Іщенко, Ю. М. Слухаєнко, К. А. Шаповал. Водночас чимало питань щодо розслідування зазначеного виду кримінальних правопорушень потребують подальшого дослідження, зокрема стосовно кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Різні аспекти домашнього насильства вивчали українські науковці Ю. Александров, Ю. Антонян, І. Бандурка, І. Богатирьов, В. Боднар, А. Галай, В. Галай, Л. Головка, О. Гумін, Г. Дерягін, О. Джужа, Д. Йосифович, С. Косенко, К. Левченко, Т. Марценюк, С. Романцова, А. Шиделко та ін. Соціальну та корекційну роботу з особами, які вчинили насильство в сім'ї, досліджували О. Бандурка, К. Левченко, І. Трубавіна. У юридичній психології вияви домашнього насильства над дітьми вивчала В. Казміренко. Аспекти взаємодії суб'єктів протидії насильству в сім'ї аналізували А. Галай, С. Гречанюк, Н. Шамрук. З-поміж сучасних іноземних дослідників гендерний контекст домашнього насильства вивчали Н. Робертс і Д. Прайс (2019); дослідження потреб дітей, які зазнають насильства в сім'ї, здійснила П. Альварес-Лізотта (2018); наукові пошуки з проблематики розвитку притулків для жінок – жертв насильства у Квебеку висвітлила І. Коте (2017); насильство в домашньому партнерстві ЛГБТ-спільноти вивчали К. М. Рензетті, Ч. Н. Майлі (2014) (Zinsu, 2020, p. 80).

Попри значну кількість напрацювань, проблема боротьби з цим негативним явищем залишається нагальною, адже усвідомлення жертвою насильства того, що вона може знайти захист, і прагнення донести це до свого кривдника зазвичай призводить до ще більш агресивних дій. В асоціації жінок-юристок України «Юрфем» зазначають, що зі збільшенням випадків учинення домашнього насильства збільшилася й кількість звернень потерпілих до суду за захистом своїх прав. Проте ні рішення суду про обрання обмежувального припису, ні притягнення до адміністративної відповідальності за домашнє насильство не впливало на зменшення випадків домашнього насильства, а в окремих випадках воно лише продовжувалось. Унаслідок цього в багатьох випадках виникало питання про можливість притягнення кривдника до кримінальної відповідальності.

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, протягом січня-червня 2021 року було зареєстровано 1927 кримінальних правопорушень за ст. 126-1 КК України, потерпілими у яких виявлено 1264 осіб жіночої статі, що становить 65,59 %, а з числа осіб, які вчинили домашнє насильство, жінки становили 4,53 % (44 особи). З 1927 зареєстрованих за 6 місяців 2021 року кримінальних правопорушень 1153 скеровано до суду, що становить 59,83 % ("Vidpovidalnist").

2020 року з-поміж потерпілих від домашнього насильства (ст. 126-1 КК України) жінки становили 88,37 %, з числа осіб, які вчинили домашнє насильство, – 3,24 % (53 особи). Слід зауважити, що 2019 року з 1563 кримінальних правопорушень за ст. 126-1 КК України лише 759 передали до суду, що становить 48,56 %, а 2020 року з 3037 кримінальних правопорушень – 1823, що становить 60,03 % від зареєстрованих кримінальних правопорушень цієї категорії ("Vidpovidalnist").

Турецькі науковці Айгюль Акюз, Тюлай Яван, Гьонюл Шахінер, Айше Кіліч (2012) зазначають, що домашнє насильство в усьому світі вважають проблемою соціального здоров'я, яка особливо впливає на жінок. Його зазвичай класифікують за п'ятьма групами: фізичне, сексуальне, вербальне, економічне та емоційне насильство. Домашнє насильство щодо жінок також включає стерилізацію та аборти силою, примус жінок використовувати контрацептиви проти їхньої волі або утримання контрацептивів від тих, хто бажає їх використовувати, каліцтво статевих органів, вбивство дітей-жінок і вибір статі в пренатальному періоді. Жінка, інфікована хворобою, що передається статевим шляхом своїм партнером або чоловіком, і наявність партнера або чоловіка, який має статеві зносини з іншою жінкою, також підпадає під параметри сексуального насильства. Домашнє насильство суттєво впливає як на загальне, так і на репродуктивне здоров'я жінок,

воно може викликати серйозні ускладнення, що здатні призвести до смерті. Дослідження засвідчують, що жінки, які зазнали насильства, мають гірший стан здоров'я та отримують менше користі від медичних послуг, ніж інші (Augúl et al., 2012).

Однак не можна стверджувати, що жертвами домашнього насильства та пов'язаних із ним кримінальних правопорушень є суто жінки. Адже здебільшого в неблагополучних родинах є діти, які стають не лише свідками такого насильства, що в подальшому відображається на формуванні їх особистості, а й безпосередніми жертвами фізичного, сексуального та психологічного насильства.

На думку В. О. Казміренко, стереотип виховання дітей батьками методом фізичного покарання закладений у свідомості й застосовується з покоління в покоління як найбільш ефективний і дієвий. Для дорослих насильство, передусім психологічне й фізичне, є обов'язковим атрибутом виховання дитини. Статистика засвідчує, що саме в сім'ї вчиняють 30–40 % усіх тяжких злочинів. Здебільшого жертвами злочинів на підґрунті сімейно-побутових конфліктів є діти – ті, хто не здатний себе захистити. Через домашнє насильство чимало дітей самі залишають сім'ю, удаються до самогубства. Шкідливість фізичного покарання полягає передусім у тому, що воно збуджує нервову систему дитини. Її психіка грубішає, дитина втрачає чутливість до інших засобів виховання. Натомість ці «педагогічні методи» закріплюються у свідомості, згодом їх використовують для виховання власних дітей як найбільш впливові й ефективні (Kazmirenko, 2017).

Варте уваги дослідження щодо впливу домашнього фізичного насильства на поведінку дітей, яке провели в Китаї. Так, науковці зазначають, що домашнє фізичне насильство поширене в Китаї через його довгу історію рабства та феодалізму. Характеристики 93 підлітків віком від 12 до 16 років, які зазнали впливу домашнього насильства, зіставляли з 54 підлітками без впливу такого насильства. Було виявлено, що вплив домашнього насильства був пов'язаний з негідною поведінкою в дітей, особливо серед хлопчиків. Діти, які стали свідками домашнього насильства, мали такі самі поведінкові оцінки, як і діти, які зазнали насильства (Yuping et al., 2016). За результатами цих досліджень учені рекомендували, щоб підлітки, які зазнали насильства, так і підлітки, які зростали в умовах домашнього насильства, тобто були його свідками, отримували лікування та проходили відповідні реабілітаційні програми, щоб пом'якшити наслідки дезадаптації (Yuping et al., 2016).

Незначний відсоток серед жертв домашнього насильства становлять чоловіки. Так, згідно з даними Київського міського Центру гендерної

рівності, запобігання та протидії насильству, 15–20 % звернень про домашнє насильство надходять від чоловіків. Як розповідає Л. Вірьовкіна, голова ГО «Ти потрібен Україні» та координаторка проєкту Everyone has to be protected, що спрямований на висвітлення різних форм домашнього насилля, у межах реалізації проєкту було надіслано запити до судів щодо справ, де постраждалими є саме особи чоловічої статі. Розглядали різні варіанти аб'юзивних відносин: і коли кривдником є інший чоловік (син, батько, брат тощо), і коли жінка (дружина, мати, донька тощо) (Rybachenko). Згідно з інформацією англійського сайту SERAMBINEWS.COM, щороку у Великій Британії близько 700 000 чоловіків стають жертвами домашнього насильства. Це третина з 1,9 мільйона дорослих в Англії та Уельсі, які стверджують, що зазнали насильства з боку партнера або члена сім'ї (Siakhbuddin, 2017).

О. І. Зінсу зауважує, що доцільно акцентувати увагу на насильстві в середовищі представників ЛГБТ (у контексті офіційно визнаної державної політики щодо зазначеного сегмента). Станом на 1 січня 2019 року реєстрацію одностатевих шлюбів узаконено у 28 країнах світу. Питання насильства в подружніх, партнерських стосунках у середовищі представників ЛГБТ вивчали австралійські дослідники М. Салтер, К. Робінсон, Ж. Ульман. Вони провели опитування 895 чоловіків, які мешкали в Австралії. Оприлюднені ними в січні 2020 року результати дослідження засвідчили, що чоловіки-геї, бісексуали зазнають насильства в інтимному та сексуальному житті. Було виявлено, що значна частина чоловіків (трое з п'яти) повідомили, що в них у минулому траплялися нездорові або жорстокі стосунки, причому вони зрідка зверталися до поліції чи медичних служб (Zinsu, 2020, p. 82).

Також слід зазначити, що потерпілими від домашнього насильства та пов'язаних із ним кримінальних правопорушень дедалі частіше стають батьки агресорів, особи похилого віку. Зазвичай у таких випадках злочинці користуються безпорадністю та слабкістю осіб похилого віку, доходить не лише до психологічного насильства та застосування фізичної переваги, а й до ув'язнення останніх у закритих помешканнях і катуванні. Так 2021 року киянина засуджено до двох років позбавлення волі за домашнє насильство над літніми батьками. Про це повідомляє пресслужба столичної міської прокуратури. За підтримання публічного обвинувачення Оболонською окружною прокуратурою міста Києва судом оголошено обвинувальний вирок 32-річному чоловіку, який систематично вчиняв психологічне та фізичне насильство в сім'ї та наніс батькові тілесні ушкодження середньої тяжкості (ст. 126-1 та ч. 1 ст. 122 КК України). Згідно з матеріалами обвинувачення, цей чоловік, проживаючи в

однокімнатній квартирі разом з літніми батьками, систематично вчиняв відносно них психологічне та фізичне насильство. Син побив батька, унаслідок чого 64-річний чоловік отримав перелом гомілки. Надалі, за відсутності батька, син намагався скривдити й 61-річну матір, однак жінка змогла втекти до сусідів і викликати правоохоронців ("Pobuv do perelomu", 2021).

Окрему категорію осіб, які страждають від домашнього насильства, визначено в Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, де зазначено, що в групі підвищеного ризику потрапляння в ситуацію насильства знаходяться особи з інвалідністю, похилого віку, внутрішньо переміщені особи, жінки із сільської місцевості ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2018).

Український центр соціальних реформ оприлюднив звіт, у якому зазначено, що в респонденток цікавилися також їхніми суб'єктивними оцінками впливу воєнного конфлікту в Донецькій та Луганській областях на кількість суперечок між подружжям. Результати опитування засвідчили, що майже 40 % усіх жінок вважають, що кількість подружніх суперечок у суспільстві зросла. Частка ствердних відповідей була суттєво вищою серед переміщених жінок (45 % ВПО проти 36 % місцевих жінок), а також серед опитаних в Запорізькій та Харківській областях (тобто в регіонах, які не були долучені до воєнних дій, однак прийняли багато ВПО). Водночас п'ята частина всіх жінок вважає, що кількість суперечок між партнерами не змінилася (переважно жінки з числа постійного населення), а 11,7 % з них зазначили, що кількість суперечок у сім'ях зменшилася внаслідок впливу конфлікту. Остання точка зору виявилася більш поширеною серед мешканців Донецької області (17 % респонденток). Подібні результати можуть відображати важливі зміни в життєвих пріоритетах мешканців тих регіонів, які були безпосередньо пов'язані з конфліктом, – проблема домашнього насильства могла відійти на другий план на тлі більш гострих викликів, пов'язаних з необхідністю виживання. Крім того, екстремальні умови могли призвести до дійсного об'єднання членів домогосподарств перед більш серйозними загрозами, що визначили відповідні зрушення в моделях поведінки в родині ("Henderno-obumovlene nasylstvo", 2015, р. 40).

2019 року відділ гендерності й різноманітності Латинської Америки та Карибського басейну оприлюднив інформацію, згідно з якою дорослі й діти з обмеженими можливостями зазнають підвищеного ризику насильства порівняно з тими, хто не має інвалідності. Поширеність будь-якого виду насильства (фізичного, сексуального чи психологічного) є найвищими серед молодих осіб

із психічними захворюваннями. Ідеться про те, що хоча інвалідність непропорційно впливає на людей похилого віку, насильство зазвичай наявне в молодшому віці. Насильницькі дії, безперечно, позначаються на якості життя та здатності до повноцінного розвитку. Такі форми насильства охоплюють:

– психологічне й емоційне насильство або жорстоке поводження – відсутність любові та прихильності, погрози, словесні нападки, глузування та крики, які призводять до втрати довіри з боку жертви, низької самооцінки. Психологічне насильство часто супроводжується іншими формами зловживання;

– нехтування та бездіяльність – ігнорування харчових, медичних чи інших фізичних потреб людей з обмеженими можливостями. Ненадання медичної допомоги або відповідних освітніх послуг також можуть бути формами нехтування;

– фізичне насильство або жорстоке поводження – фізичні травми, поранення або вбивство особи (науковці обговорюють ще одну форму фізичного насильства, до якої люди з обмеженими можливостями можуть бути особливо вразливі, – експериментальне лікування);

– сексуальне насильство – будь-який небажаний або примусовий сексуальний контакт, наприклад зґвалтування або примусовий оральний секс; небажані дотики, погрози заподіяння шкоди чи примусу у зв'язку із сексуальною активністю. Сексуальне зловживання також може включати необхідність роздягатися або бути голим перед іншими людьми, примушування до спостереження за сексуальним насильством над іншими особами. Нині наявні докази проведення примусової стерилізації жінок з обмеженими можливостями, зокрема в разі розумової недостатності (у країнах Азії, Європи, Латинської Америки та Близького Сходу);

– фінансові зловживання або експлуатація – відмова в доступі та контролі над їхніми коштами, нецільове використання чи привласнення їхніх фінансових ресурсів. Це може бути також вилучення або знищення засобів пересування людини (наприклад, інвалідних візків, скутерів, ходунків) (Luana, Marques et al., 2019, р. 8-9).

Слід зауважити, що з-поміж наукової та правоохоронної спільноти дедалі більшої актуальності набуває питання жорстокого поводження з тваринами як форми психологічного насильства щодо одного з членів родини та як початкової стадії вияву насильницької поведінки. Жорстоке поводження з тваринами здебільшого пов'язане з насильством у сім'ї. Виконавці насильницьких злочинів проти людей часто починають власну «кримінальну кар'єру» зі знущань над тваринами. Жорстоке поводження з улюбленими домашніми тваринами може бути способом знущання над дітьми й партнерами. Водночас погрози на адресу

тварин у домашньому господарстві можуть перешкодити жінкам вийти з образливих відносин (Zorza, 2010).

Так, М. О. Качинська у своїй статті зазначає, що дослідники Л. Мерц-Перес і К.Хіде у своїй роботі 2004 року під назвою «Жорстоке поводження з тваринами: шлях до насильства над людьми» дійшли висновку, що якщо в родині є серйозне жорстоке поводження з тваринами, то це перша ознака того, що існує домашнє насильство (Merts-Peres, & Khaide, 2004). Науковці вказують, що посилення уваги до взаємозв'язку між домашнім насильством і жорстоким поводженням з тваринами відбулось у 80-ті роки ХХ століття. Зокрема, 1983 року в США й Канаді під час розслідування відповідних злочинів і випадків жорстокого поводження з тваринами було встановлено таке: у 53 сім'ях, де жорстоко поводитись з дітьми або зафіксовані випадки невиконання батьківських обов'язків, 60 % з них у сім'ях були випадки жорстокого поводження з тваринами, що спричиняло травми або смерть тварини. Найчастіше шкодить один з агресивних (батьки або усиновителі) батьків, які свідомо вчинили насильство щодо дитини (або дітей), а також домашніх тварин з метою залучення або контролю над неповнолітнім (Zorza, 2010, p. 347).

Імовірність жорстокого поводження з тваринами зростає в разі, коли діти зазнали фізичного насильства (88 %), ніж коли вони стали жертвами психологічного або сексуального насильства. Хоча було помічено, що більшість знущань над тваринами вчинили батьки, щоб діти теж штовхали, били ногою чи дразнили цих тварин (Zorza, 2010, p. 347; Kachynska, 2019, p. 131).

Схожого висновку дійшли й науковці з Австралії (Kliri, Tapa, Vest, Vestman, & Kornkhaber, 2021). Так, у публікації «Жорстоке поводження з тваринами в контексті насильства з боку інтимних партнерів дорослих: систематичний огляд» вони зазначили, що насильство стосовно тварин і людей є взаємопов'язаним (DeHiu, & DiLillo, 2009). Жорстоке поводження з тваринами вчені визнали потенційним індикатором міжособистісного насильства (цей зв'язок назвали ланкою). З-поміж різних видів насильства з жорстоким поводженням з тваринами зазвичай пов'язане насильство з боку інтимних партнерів. Дослідники стверджують, що 41 % кривдників домашніх тварин були заарештовані за домашнє насильство принаймні один раз. Інциденти з тваринами найчастіше були наслідком сварки між кривдником і його інтимним партнером, причому злочинець знущався над домашніми тваринами у відповідь (Laisi, Levitt, Tia, Khoffer, Ann, & Loper, 2016), з метою отримання або підтримки влади й контролю над своїм партнером. Крім того, діти, які

зазнали насильства, частіше знущалися над тваринами в зрілому віці (DeHiu, & DiLillo, 2009). Контроль за примусовим насильством особливо актуальний для жорстокого поводження з тваринами через зосередження уваги на тварині як інструменті здійснення контролю. Ці типології дають змогу з'ясувати, що мотивує злочинця до насильства в конкретній ситуації (Kliri, Tapa, Vest, Vestman, & Kornkhaber, 2021).

Зазначене дозволяє визначити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, спираючись на особливості характеристики особи потерпілого. Виокремлення спільних рис дає змогу виявити причиново-наслідкові зв'язки, що слугуватиме підґрунтям для формування оптимального алгоритму дій, методики розслідування конкретної категорії кримінальних правопорушень.

Поєднання досягнень у галузях психології та криміналістики уможливорює визначення спільних ознак осіб, поведінкових маркерів, природи прийняття насильницьких дій стосовно себе з боку «близьких» та «рідних» осіб. Також урахувати, що внаслідок тривалого знущання жертва домашнього насильства стає злочинцем намагаючись припинити такі дії раз і на завжди.

Науковці дедалі активніше обговорюють доцільність створення й розроблення криміналістичної психології. Так, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України В. Ю. Шепітько зазначає, що виникнення кримінальної психології як певного наукового напрямку є соціально обумовленим. Щоб перейти межу дозволеного в соціальному середовищі, мають бути психічні вияви індивідуума, його перевернуто сприйняття соціального досвіду, спрямованість особистості, наявність антигромадських настанов, дефектів психіки. Психологічні чинники вчинення кримінального правопорушення діють не ізольовано, а одночасно із соціальними (Konovalova, & Shepitko, 2004, p. 336-337). Тому деякі вчені слушно зауважують, що зрозуміти будь-яку поведінку, зокрема злочинну, неможливо без знання психології (інколи – патопсихології) особистості, психологічних механізмів і мотивів, соціально-психологічних явищ, процесів, а нерідко і психіатричних чинників (Antonian, Enikeev, & Eminov, 1996, p. 336; Shepitko, 2021, p. 14).

Результати вивчення масштабів кримінальних діянь, які відбуваються всередині родини, а також слідчої практики дають змогу стверджувати, що коло осіб, які є потерпілими від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, охоплює всіх осіб, пов'язаних родинними зв'язками в сімейно-побутових відносинах. Узагальнюючи, можна виокремити такі категорії потерпілих:

- 1) малолітня або неповнолітня особа;

- 2) жінки/чоловіки;
- 3) особи похилого віку;
- 4) особи з інвалідністю;
- 5) особи із психічними вадами;
- 6) внутрішньо переміщені особи.

З огляду на те, що домашнє насильство має законодавчо окреслене коло суб'єктів, доречно навести класифікацію за особливостями взаємозв'язку між злочинцем і потерпілим, а саме:

– насильство між подружжям або між співмешканцями, тобто парою без реєстрації шлюбу;

– насильство між батьками та малолітніми або неповнолітніми дітьми;

– насильство між батьками й дорослими дітьми (причому жертвами такого насильства можуть бути батьки, так і діти);

– насильство між дітьми однієї родини;

– насильство між опікунами та підопічними, причому підопічними можуть бути як дорослі особи (переважно особи похилого віку), так і діти;

– насильство між родичами різного ступеня родинності.

Характерною рисою роботи із зазначеною категорією осіб під час досудового розслідування є те, що всі вони незалежно від вікових, статевих, психологічних особливостей свідомо чи несвідомо чинять протидію розслідуванню у формі замовчування або приховування повної інформації про насильницькі дії стосовно них.

Як зазначає В. В. Нестерчук, жінки, які постраждали від домашнього насильства, мають особливі психологічні риси, а саме: невідповідність отриманих ушкоджень поясненням жінки щодо їхнього походження; історії про відвідування різних лікарів, які не відповідають дійсності; відкладання часу звернення за психологічною допомогою або відмова від неї; наявність скарг психосоматичного характеру; недостатнє лікування, невиконання приписів лікаря через «брак часу», «відсутність грошей», страхи, тривожність, нерішучість, депресія, надмірне збудження, безсоння чи підвищена сонливість, утрата соціальних контактів, уникання погляду в очі, суїцидальні наміри, нездатність адекватно оцінювати власне майбутнє (Nesterchuk, 2020).

Дослідницькі дані, отримані з 57 країн, засвідчують, що в середньому лише 11 відсотків

жінок, які зазнають нападів сексуального характеру, повідомляють про це до поліції (Megan, Bastik, 2016, p. 14). Таким чином, існує безліч випадків домашнього або сексуального насильства, які залишаються латентними, а постраждалі від них не отримують належної правової допомоги. Крім того, зазначені випадки не заносяться до кримінальної статистики, що не дає змоги повною мірою оцінити масштаби проблеми та проаналізувати причини й методи їх розв'язання. Тому передусім варті впровадження контрольні процеси, суть яких буде полягати в зосередженні уваги на злочинах такого виду, а також загалом на відмінностях у досвіді та переживаннях жінок, чоловіків, дівчат і юнаків, які стали жертвами злочинів, що сприятиме оптимізації роботи поліцейських служб (Pianychuk, 2021, p. 218).

Наукова новизна

У статті проаналізовано психолого-криміналістичні особливості потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством, окреслено способи вчинення цього насильства, урахувавши психологічні та фізичні особливості сторін насильства. На підставі результатів аналізу визначено криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень відповідної категорії, основоположним елементом якої є особа потерпілого.

Висновки

Проведення криміналістичної класифікації, що ґрунтується на розумінні характеристик особи потерпілого, поведінкових особливостей останніх, механізму формування поведінки, передбачає обов'язкове залучення знань психології. Симбіоз двох наук – психології та криміналістики – дає змогу слідчому визначити тактику проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, що є складним процесом, з огляду на різноманітність форм і виявів домашнього насильства, психологічних особливостей учасників конфлікту, які впливають на способи вчинення та механізм злочинної діяльності.

REFERENCES

- Antonian, Iu.M., Enikeev, M.I., & Eminov, V.E. (1996). *Psikhologiya prestupnika i rassledovanie prestupleniy [Psychology of the criminal and the investigation of crimes]*. Moscow: Iurist [in Russian].
- Aygül, Akyüz, Tülay, Yavan, Gönül, Şahiner, & Ayşe, Kılıç. (2012). Domestic violence and woman's reproductive health: a review of the literature. *Aggression and Violent Behavior, 17*(6), 514-518. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.07.005>.
- DeHiu, S., & DiLillo, D. (2009). Chy ye zhorstoke povodzhennia z tvarynamy "chervonym praporom" dlia simeinoho nasylstva? Rozsliduvannia spilnogo nasylstva po vidnoshenniu do ditei, partneriv i domashnikh tvaryn [Is animal cruelty a "red flag" for domestic violence? Investigation of joint violence against children, partners and pets]. *Zhurnal*

- pro mizhosobystisne nasylstvo, *Journal of Interpersonal Violence*, 24(6), 1036-1056. doi: 10.1177/0886260508319362 [in Ukrainian].
- Henderno-obumovlene nasylstvo v rehionakh, yaki postrazhdaly vid konfliktu: zvit za rezultaty doslidzhennia [Gender-based violence in conflict-affected regions: Report on the results of the study]. (2015). Kyiv: Ukr. tsentr sots. reform. (n.d.). *ukraine.unfpa.org*. Retrieved from https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/final_ukr_report.pdf [in Ukrainian].
- Kachynska, M.O. (2019). Zviazok domashnoho nasylstva ta zhorstokoho povodzhennia z tvarynami: mizhnarodnyi dosvid [Links between domestic violence and animal abuse: international experience]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical law*, 2, 130-133. Retrieved from <http://www.univd.edu.ua/science-issue/issue/4368> [in Ukrainian].
- Kazmirenko, V.O. (2017). Vyjavy domashnoho nasyllia nad ditmy [Manifestations of domestic violence against children]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(20), 78-90. Retrieved from <https://psychped.naiua.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/419> [in Ukrainian].
- Kliri, M., Tapa, D.K., Vest, S., Vestman, M., & Kornkhaber, R. (2021). Zhorstoke povodzhennia z tvarynami v konteksti nasylstva z boku intymnoho partnera: systematychnyi ohliad [Animal abuse in the context of adult intimate partner violence: A systematic review]. *Ahresiia ta nasylnytska povedinka, Aggression and Violent Behavior*, 61. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101676> [in Ukrainian].
- Konovalova, V.O., & Shepitko, V.Yu. (2004). *Yurydychna psykholohiia: akademichnyi kurs [Legal psychology: academic course]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Laisi, Levitt, Tia, A. Khoffer, Ann, B. Loper (2016). Kryminalni istorii zhorstokoho povodzhennia z tvarynami pravoporushnykamy [Criminal histories of a subsample of animal cruelty offenders]. *Ahresiia i nasylnytska povedinka, Aggression and Violent Behavior*, 30, 48-58. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.05.002> [in Ukrainian].
- Luana, Markes, Harsiia, Ozemela, Diana, Ortis, & Anne-Mari, Urban (2019). *Nasylstvo proty zhinok ta divchat z obmezhenymy mozhyvostiamy [Violence against Women and Girls with Disabilities]*. Retrieved from https://www.bwjp.org/assets/documents/pdfs/intimate_caregiver_violence_against_women_with_disabilities.pdf [in Ukrainian].
- Megan, Bastik (2016). *Integratsiia gendernykh aspektov vo vnutrennyi kontrol v politseyskikh silakh [Integration of gender aspects into internal control in the police force]*. Retrieved from http://ukrainesecuritysector.com/wp-content/uploads/2016/08/Integrating-Gender-Oversight-Security-Sector-Ombuds-NHRIs_RUS.pdf [in Russian].
- Merts-Peres, L., & Khaide, K. (2004). *Zhorstoke povodzhennia z tvarynami: shliakh do nasylstva nad liudmy [Animal cruelty: path way to violence against people]*. New York: Altamira Press [in Ukrainian].
- Nanda Rizki, Rakhmita, & Haiyun, Nisa. (2019). Vidminnosti u formakh domashnoho nasylstva za vikom u shliubi ta rivnem osvity [Differences in forms of domestic violence by age of marriage and level of education]. *PSYMPATHIC: Scientific Journal of Psychology*, 1(6), 73-84. doi: 10.15575/psy.v6i1.4184 [in Ukrainian].
- Nesterchuk, V.V. (2020). Sotsialno-pravovi aspekty domashnoho nasylstva nad zhinkamy [Socio-legal aspects of domestic violence against women]. *Osvita ta pedahohichna nauka, Education and pedagogical science*, 3(175), 64-78. doi: 10.12958 / 2227-2747-2020-3(175)-64-78 [in Ukrainian].
- Pchelina, O.V. (2020) Perspektyvnist pobudovy metodyky rozsliduvannia domashnoho nasylstva [Prospects for building a methodology for investigating domestic violence]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 4, 329-332. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/79> [in Ukrainian].
- Pianyuchuk, M.S. (2021). Rol hendernoho aspektu dlia zdiisnennia vnutrishnoho kontroliu v natsionalnii politsii Ukrainy [The role of gender for internal control in the national police of Ukraine]. *Rozuminnia maskulinnosti ta gendernoi rivnosti v sektori bezpeky Ukrainy ta predstavleniia rezultativ doslidzhennia, Understanding of masculinity and gender equality in the security sector of Ukraine and presentation of research results: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 217-219). V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskiyi (et al.). (Ed.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Pobyt do perelomu homilky: u Kyievi zasudyly 32-rychnoho cholovika za znushchannia z batkiv [He beat his shin to a fracture: a 32-year-old man was convicted in Kyiv for bullying his parents]. *Sait "Fakty", Site "Facts"*. Retrieved from <https://fakty.com.ua/ua/proisshestvija/20211115-pobyt-do-perelomu-gomilky-u-kyievi-zasudyly-32-rychnogo-cholovika-za-znushchannia-z-batkiv/> [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi sotsialnoi prohramy zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu ta nasylstvu za oznakoiu stati na period do 2025 roku": vid 10 zhovt. 2018 r. No. 728-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Concept of the State Social Program for Prevention and Counteraction to Domestic Violence and Gender-Based Violence until 2025" from October 10, 2018. No. 728-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-p?find=1&text=group+increased+risk#w2_1 [in Ukrainian].
- Rybachenko, L. *Domashnie nasylstvo nad cholovikamy. Shcho kazhut sudovi spravy? [Domestic violence against men. What do the lawsuits say?]*. Retrieved from <https://glavcom.ua/country/society/domashnje-nasilstvo-nad-cholovikami-shcho-kazhut-sudovi-spravi-790565.html> [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu. (2021). Kryminalna psykholohiia: istoriia stanovlennia ta suchasnyi stan [Criminal psychology: history of formation and current state]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(28), 14-20. doi: <https://doi.org/10.33270/03212801.14> [in Ukrainian].

- Siakhbuddin, S. (2017). *U Velykii Brytanii zahynuly ponad 700 tysiach liudei [More than 700,000 people died in Britain]*. Retrieved from <https://aceh.tribunnews.com/2017/11/25/lebih-dari-700000-pria-di-inggris-jadi-korban-kdrt-135-diantaranya-tewas-dibunuh> [in Ukrainian].
- Vidpovidalnist za "domashnie nasylstvo" (st. 126-1 KK Ukrainy): sudova praktyka [Responsibility for "domestic violence" (Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine): case law]. (n.d.). *jurfem.com.ua*. Retrieved from <https://jurfem.com.ua/vidpovidalnist-za-domashnye-nasylstvo-st-126-1-sudova-praktyka/> [in Ukrainian].
- Yuping, Cao, Longfei, Li, Xingfu, Zhao, Yu, Zhang, Xiaoyun, Guo, Yalin, Zhang, & Xingguang, Luo. (2016). Effects of Exposure to Domestic Physical Violence on Children's Behavior: a Chinese Community-based Sample. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 9, 127-135. doi: <https://doi.org/10.1007/s40653-016-0092-1>.
- Zinsu, O.I. (2020). Sotsialni ta yurydychno-psykholohichni aspekty domashnoho nasylstva [Social and legal-psychological aspects of domestic violence]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 79-87. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.79> [in Ukrainian].
- Zorza, J. (2010). Borotba z zhorstokym povodzhenniam z tvarynamy dlia zmenshennia nasylstva v simi [Dealing with animal abuse to alleviate family violence]. *Nasylstvo v simi ta intymnomu partneri shchokvartalno, Family and Intimate partner violence quarterly*, 2(4), 345-358 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследование преступлений : монография. М. : Юристъ, 1996. 336 с.
- Aygül Akyüz, Tülay Yavan, Gönül Şahiner, Ayşe Kılıç. Domestic violence and woman's reproductive health: a review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*. 2012. Vol. 17. Issue 6. P. 514–518. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.07.005>.
- ДеГью С., ДіЛілло Д. Чи є жорстоке поводження з тваринами «червоним прапором» для сімейного насильства? Розслідування спільного насильства по відношенню до дітей, партнерів і домашніх тварин. *Журнал про міжособистісне насильство*. 2009. № 24 (6). С. 1036–1056. doi: <https://doi.org/10.1177/0886260508319362>.
- Гендерно-обумовлене насильство в регіонах, які постраждали від конфлікту: звіт за результатами дослідження. Київ : Укр. центр соц. реформ, 2015. 70 с. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/final_ukr_report.pdf.
- Качинська М. О. Зв'язок домашнього насильства та жорстокого поводження з тваринами: міжнародний досвід. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 130–133. URL: <http://www.univd.edu.ua/science-issue/issue/4368>.
- Казміренко В. О. Вияви домашнього насилля над дітьми. *Юридична психологія*. 2017. № 1 (20). С. 78–90. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/419>.
- Клірі М., Тапа Д. К., Вестман С., Вестман М., Корнхабер Р. Жорстоке поводження з тваринами в контексті насильства з боку інтимного партнера: систематичний огляд. *Агресія та насильницька поведінка*. 2021. Т. 61. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101676>.
- Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: академічний курс : підручник. Київ : Ін Юре, 2004. 424 с.
- Лейсі Левітт, Тіа А. Хоффер, Енн Б. Лопер. Кримінальні історії жорстокого поводження з тваринами правопорушниками. *Агресія і насильницька поведінка*. 2016. Т. 30. С. 48–58. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2016.05.002>.
- Луана Маркес Гарсія Оземела, Діана Ортіс, Анн-Марі Урбан. Насильство проти жінок та дівчат з обмеженими можливостями. 2019. URL: https://www.bwjp.org/assets/documents/pdfs/intimate_caregiver_violence_against_women_with_disabilities.pdf.
- Меган Бастик. Інтеграція гендерних аспектів во внутрішній контроль в поліцейських силах. URL: http://ukrainesecuritysector.com/wp-content/uploads/2016/08/Integrating-Gender-Oversight-Security-Sector-Ombuds-NHRIs_RUS.pdf.
- Мерц-Перес Л., Хайде К. М. Жорстоке поводження з тваринами: шлях до насильства над людьми. Нью-Йорк : Алтаміра Прес, 2003. 208 с.
- Нанда Різкі Рахміта, Гайюн Ніса. Відмінності у формах домашнього насильства за віком у шлюбі та рівнем освіти. *PSYMPATHIC: Scientific Journal of Psychology*. 2019. № 1. Т. 6. С. 73–84. doi: 10.15575/psy.v6i1.4184.
- Нестерчук В. В. Соціально-правові аспекти домашнього насильства над жінками. *Освіта та педагогічна наука*. 2020. № 3 (175). С. 64–78. doi: 10.12958/2227-2747-2020-3(175)-64-78.
- Пчеліна О. В. Перспективність побудови методики розслідування домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 329–332. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/79>.
- Пяничук М. С. Роль гендерного аспекту для здійснення внутрішнього контролю в національній поліції України. *Розуміння маскуліності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 217–219.
- Побив до перелому гомілки: у Києві засудили 32-річного чоловіка за знущання з батьків. *Факти* : [сайт]. URL: <https://fakty.com.ua/ua/proisshestvija/20211115-pobuy-do-perelomu-gomilky-u-kyuevi-zasudyly-32-richnogo-cholovika-za-znushhannya-z-batkiv/>.
- Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 жовт. 2018 р. № 728-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-p?find=1&text=группи+підвищеного+ризик#w2_1.

- Рибаченко Л. Домашнє насильство над чоловіками. Що кажуть судові справи? URL: <https://glavcom.ua/country/society/domashnje-nasilstvo-nad-cholovikami-shcho-kazhut-sudovi-spravi-790565.html>.
- Шепітько В. Ю. Кримінальна психологія: історія становлення та сучасний стан. *Юридична психологія*. 2021. № 1. Т. 28 С. 14–20. doi: <https://doi.org/10.33270/03212801.14>.
- Сяхбуддін С. У Великій Британії загинули понад 700 тисяч людей. 2017. URL: <https://aceh.tribunnews.com/2017/11/25/lebih-dari-700000-pria-di-inggris-jadi-korban-kdrt-135-diantaranya-tewas-dibunuh>.
- Відповідальність за «домашнє насильство» (ст. 126-1 КК України): судова практика. URL: <https://jurfem.com.ua/vidpovidalnist-za-domashnye-nasylstvo-st-126-1-sudova-praktyka/>.
- Yuping Cao, Longfei Li, Xingfu Zhao, Yu Zhang, Xiaoyun Guo, Yalin Zhang, Xingguang Luo. Effects of Exposure to Domestic Physical Violence on Children's Behavior: a Chinese Community-based Sample. *Journal of Child & Adolescent Trauma*. 2016. Vol. 9. P. 127–135. doi: <https://doi.org/10.1007/s40653-016-0092-1>.
- Зінсу О. І. Соціальні та юридично-психологічні аспекти домашнього насильства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 79–87. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.79>.
- Зорза Дж. Боротьба з жорстоким поводженням з тваринами для зменшення насильства в сім'ї. *Насильство в сім'ї та інтимному партнері щоквартально*. 2010. Вип. 2. № 4. С. 345–358. URL: https://www.civresearchinstitute.com/online/article_abstract.php?pid=6&aid=768&iid=122&page=4.

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2021

Komarynska Yu. – Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Forensic Science and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1747-1816>

Psychological and Criminal Characteristics of the Person of the Victim in Criminal Offenses Related to Domestic Violence

Analysis of scientific research and publications, study of materials for monitoring the state of regulatory response to and response to domestic violence, materials of investigative and judicial practice, suggests that the issue of timely and effective investigation of domestic violence and criminal offenses related to them, is becoming increasingly important. The purpose of the article is to determine the conditions for the formation of psychological behavioral characteristics of victims of domestic violence, understanding of which helps to establish cause-and-effect relationships and investigators choose tactics of obtaining forensic information during pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence. The methodological basis of the article is general scientific methods of cognition such as analysis, synthesis, deduction and modeling, which in turn allows to determine the cause-and-effect relationships, the reasons for their occurrence. The use of the induction method allowed to establish the repetitive nature of events, special legal method - the description of legal phenomena, substantiation of the legality of the behavior of the offenders and grouping patterns of behavior of the victim. Research results. The study analyzed the psychological characteristics of the victim in criminal offenses related to domestic violence, which became the basis for determining the forensic classification of this type of criminal offense. The scientific novelty is that the article analyzes the psychological and forensic characteristics of the victim in criminal offenses related to domestic violence and proposes, based on this analysis, a forensic classification of criminal offenses in this category. Conclusion. The practical significance of the article is that the generalization of the behavioral characteristics of the victim of domestic violence allows for a forensic classification, which will serve as a basis for choosing the algorithm of the investigator's actions to obtain verbal information during the pre-trial investigation.

Keywords: criminal offense; domestic violence; forensic classification; the person of the victim; investigation.